

viszálya, a korrupcióügy és kedves tanárjának egyéni tragédiája. A Gabi előtt tornyosuló megfejtenő talányok: miért szenved apja és anyja, hogyan juthat valaki ok nélkül börtönbe, mi a féligazság, mi a forradalmi cselekvés. Gabi körül minden „átpolitizálódik”, a legalapvetőbb erkölcsi normák elsajátításához is a politikai jelenségek magyarázatán keresztül jut el. Az életkori sajátosságoknak legmegfelelőbb problémák: a másik nem felfedezése, a szexuális érés, Zsu szerelmi kalandjainak megfigyelése inkább csak ellenpontozzák — gyakran csupán az ironia kedvéért — azt, ami az előbb jelzett síkon történik. Hiszen erkölcsi, szellemi és fizikai összeroppadásuk határán a szülők képtelenek megóvni a gyerekeket a szexuális éréssel járó veszélyektől. Egyedül iskolai tevékenységüket követik több-kevesebb következetességgel. Ettől eltekintve Zsu a parkban, Gabi az utcán „nevelkedik”.

Mindez vérlázító naivsággal tükröződik a naplóban. A gyermek által megfigyelt tények soha nem a regisztrálás időpontjában válnak tudati problémává. Több hasonló irányú hatásnak kell érnie, mire megfogalmaz egy kérdést. A kérdések az ő számára konkrét, egyedi tényekre, fogalmakra vonatkoznak, pl.: ki az a főtítkárhelyettes (aki „eltűnt”), mi a kirakatper, kettős én, történelem-gőzhenger stb. Válaszokat a kérdésés szintjén nem kaphat, ha a felnőttek magyarázni kezdenek neki, csupán új kérdések megfogalmazását segítik elő, amelyekre választ még kevésbé kaphat, mint a továbbiakra. A felnőttek titkolóznak leheté félelemből. De félelemből titkolózik a vele egyidős, de koravén Sánta is. Azt viszont hallja, hogy a felnőttek hazudnak, s látja, hogy rettenetesen szenvednek. Maga sem veszi észre, hogy egy bizonyos ponttól kezdve már maga is szenved. — Mikor a sok-sok kérdésre már átfogó válasza volna szüksége.

Először csak Karcsi és Gabi együttes ábrázolásában jelennek meg olyan jelek, amelyek erre a (minőségi) változásra utalnak; a vezető szerep itt még Karcsié, aki „nagy titkok birtokosa”. Ő mondja: „Ki kellene kiáltani az igazságot.” Amit Gabi ehhez hozzátesz, még csak kontrasztnak jó: „... az már ki van kiáltva és nálunk nincs kizsákmányolás.” Nem sokkal később egy kérdés kapcsán Zsuval vitázik Gabi. Gabi bizonytalan álláspontja: ahol büntetés van, bűnnek is kell lennie. Zsu kineveti. Gabi kétségbeesetten könyörög: „... ne gúnyoskodj, mert akkor semmit sem fogok érteni.” Az igazi fordulat akkor áll be, amikor valaki — Karcsi négyéves húga — hozzá fordul kérdéssel: „Hol az apukám?” Ez elől nem lehet felnevelő is méltó lelki válság nélkül kitérni. „Nem lehet kimondani, amit tudsz” — tépelődik. — „Csak ismételheted mint egy esztelen: Nem tudom. Nem tudom.” Másodszorra már pánik-szerűen, de mesterien tér ki, gyerekes bohóckodást színelve, a válasz elől. Pedig *ön maga számára* már van válasza: „Rengeteg igazság-brigád kell... Továbbá jó fejek, akik soha sem hazudnak.” Válasz? — A válasza bűjtatott vágy álomba torkollik, ahonnan fel kell ébredni. És nem jó felébredni. Szomorú ébredés ez — a gyermek-korból. Az utolsó naplórészletek már majdnem olyan rövidke és szűkszavúak, mint mikor még kényszerből kellett írnia. A világ nagy eseményei újra rajta kívül, felette, mellette folynak, mint a napló elején. De másként. Megundorodott, mielőtt igazán megértette volna a világot. Apja lelkes szavai már cinizmussal vegyes értetlenséggel találkoznak. Az utolsó szavak a mottó hangulatát sugallják; a kör bezárult.

Ez a paradoxon ad lehetőséget arra az egész műre jellemző finom ironiára, amelyről már korábban két vonatkozásban is szóltam, s amellyel Somogyi-Tóth újat hozott a *Proféta* után is. Racionalista pesszimizmusa miatt a Gabi rokona a *Proféta*-nak és Somogyi-Tóth mindkét korábbi művének is. Ez a pesszimizmus azonban itt kevésbé támadóan és árnyaltabban jelentkezik. Inkább figyelmeztet: mai világunk, mai magatartásunk érthetetlen akkor, ha elfeledjük a múltat, s nem számolunk nagyon racionálisan jelenünket motiváló következményeivel. Hiszen a naplót 1952—53-ban írta egy akkor 13—14 éves fiú.

Problémáiban aktuális, írói eszközökben gazdag, sok szempontból letisztult alkotás a Gabi. Nem méltatlan a *Proféta* írójához. (*Magvető Könyvkiadó 1969.*)

ÚJFALUSI NÉMETH JENŐ

CSÁK GYULA: EMBER A KÖVÖN

Nem csalódik az az olvasó, aki a tekintélyes írói rangot és sikert hozó *Mélytengeri áramlás* és a *Két karácsony között* olvasása után felfokozott várakozással veszi kézbe Csák Gyula újabb regényét, mely mind

művészi eszközei, mind gondolati anyagát tekintve szervesen építi tovább az életművét. Már első könyvéből is kitűnt, hogy a szerző intenzíven érzi valóságunkat: hatalmas élményanyaga van és azt biztonsággal

rendezi: mindig valami lényegesen koncentrálnál. A mély rétegekig ás: és figyelemre méltó felfedezéseket hoz a felszínre. Nyugtalanul kereső, szenvedélyesen fürkésző, ugyanakkor gondolkodó típusú írói alkat. De igazságaihoz nem a kívül és felül álló tudós elemző absztraháló módszerrel jut el, hanem az átélő közvetlen tapasztalatával, ezért elvont gondolatait is az élmény frissítő és hitelesítő ereje hatja át. Élményvilága, észjárása izig-vérig mai emberre vall. Térmáihoz is a gondolatát kristályosodott, s kimondást sürgető, megélt eseményeken keresztül jut el. Ezért is hiteles és jellemző ez az önismertetre valló vallomása: „minden erőnyem és hibám a társadalom tükré... ha magamat fogalmazom, a társadalmat fogalmazom”.

Ebbe a keretbe teljesen beleillik újabb regénye, az *Ember a kövön* is. Hőse azokkal a parasztfiatalokkal indult, akik 1945 után igazán mélyről: eldugott tanyákból, falvakból rongyosan, éhesen, de tele hittel, elszánással s mindent vállalva jöttek, hogy tanuljanak. Mi mindent jelentett akkor ez a szó! Talán csak azok értik igazán, akik végigjárták ezt az utat. Mennyi dac, akarat, „csak azért is” sűrűsödött ebbe a nemzedékbe! Voltak azonban, akik nem tudtak végigmenni az úton; ezért, vagy azért ki-dőltek a sorból. Ilyen az *Ember a kövön* hőse is, aki nem sokkal előbb még a „Nagy Úgy” szolgálója, a „Hit lovagja” volt, és az „Eszme hőse” akart lenni, de kilótték alóla a lovat. Kiközösítették, mert a világról szerzett tapasztalatai szembekerültek a világról való elméleti ismereteivel, s ezért olykor-olykor „nekiütözött bigottizmusnak”, és súlyosan vétett a kötelező szabályok, a minták ellen. A múltra vonatkozóan némi társadalomkritikai éllel a hős önmaga vall így. Noha a regénynek ezek a vonatkozásai a legkevésbé hitelesek, mégis nélkülözhetetlen motivációi a hős egyéniségének, mert innen érthető különös sorsa: a kötődöttségéből, az eszme, a hit természetes vállalásából és mégis vissza nem találásából adódó furcsa, de mindenféleképpen önmagát őrlő kettőssége. Valahogyan a hit lovagja ő továbbra is, akiben az osztályélmények, a szocializmus igazságai a tudat mélyén tisztán megőrződtek: csakhogy elszakadt természetes közegétől és az így kapott „szabadság” csupán önmaga pusztítására elég. Kibillent egzisztencia lett. Elvesztette a talajt maga alatt: sem

előre, sem vissza nem tud menni. Így ha szándékában nem is, de tetteiben mosolyra készítő groteszk alakká válik, aki kakukkmarcis életével a társadalom periferiájára szorul. Közben szüntelenül moralizál és állandó lelkiismereti furdalásai apró, torz, komikusnak tűnő lázadásokra készítetik: egyre mélyebbre süllyed, s előbb egy vallásos vénkisasszony, majd egy pénzés bárpincernő kitarítottja lesz, és végül mint egy mesehős, elszáll a sziklák, a patakok felett és eltűnik valahol a légben a földi tájokról.

A társadalom vagy önmaga hibájából félrecsúszott egzisztenciának kálváriája ez a regény? A cselekmény, a meseszöveg mintha ezt intónálná. Mégis sokkal többről van szó. Mi a forrása ennek a többletnek? A hős morális tisztasága: mely a szerencsésen megválasztott elsőszemélyes előadásmód önironikus hangvételétől, de méginkább a fertőbe sodródott, de ide lealacsonyodni, és gyökeret eresztetni nem tudó, ettől a világtól undorodó, lélekben s tudat szféráiban ellenálló, önmaga tisztaságát megőrző egyéniségnek a kettősségéből adódik.

Tulajdonképpen két síkon: a cselekmény vonalán és a hős vonzó egyéniségének és tiszta érzelmi világának kibontásával épül a regény. E két szintér ökonomikusan méretezett szerkezeti egységekben metszi egymást, és itt a valóság és a szándék éles kontrasztjában különös hangsúlyt kapnak a gondolati és érzelmi motívumok. Ezt fokozza a főhős és a kiegészítő negatív figurák közötti ellentét, s a múlt és jelen egybejátszása, aminek eredményeként a könnyednek tűnő meseszöveget egyre fokozódó vibráló feszültséggel telítik.

Az *Ember a kövön* hőseinek e kettőssége önmagában lehetne pusztán írói bravúr, amely csak érdekességével, s különöc voltával hívná fel a figyelmet. De ez a különös sorsú figura, noha tipikus alaknak nem fogható fel, mégis vágyaiban, ösztöneiben, keresett céljaiban nagyon is közösségi gondokat fogalmaz meg. A lealjasító környezettel szemben az egyéniség tisztaságának és önállóságának megőrzése érdekében kénytelen védőfalat húzni, legalábbis az értelem síkján. Ez készletti szüntelen moralizálásra, önelemzésre, életútja újra- és újrafelmérésére, és közben általános érvényű gondolatokig jut el. Egyik helyen pl. így monologizál: „Nincs kipárnázott védett világ, ahova a paraszti sorból fel kellene ka-

paszkodnod és beilleszkedned. Nincs kész világ, hiszen éppen az a lényeges, hogy neked kell az új világot is csinálnod, a fogaddal, körmökkel, ve-rejtékkeddel, véreddel, gyalázattal, dicsőségeddel.”

Ez esetben a hős fogalmazta meg a regény egyik lényeges gondolatát. De gyakoribb az az eset, amikor nem közvetlenül, hanem áttételesen, különböző kontraszt hatások révén a cselekmény mögül vibrál elő a gondolat. Csak Gyula tudatosan él ezzel a lehetőséggel. Tulajdonképpen a regény minden szituációja, minden figurája hordoz ilyen többletet. Ebben a vonatkozásban emlitem meg a hős és Relli alakját. Relli önmagát mindig feltaláló, mindenkor igazodni, helyezkedni tudó, gátlástalan úrifiú, akit műveltsége, öröklött s beidegződött sima modora az akadályokon könnyedén átszeli. Látszólag együtt mozog a pályájuk: egyformán vegetálnak és sodródnak. Csakhogy Rellinek ez természetes közege, megfelel

kiégett egyéniségének, cinizmusának. Amannak viszont idegen ez a világ, és céltalanságában is van valami céltudatosság: megőrzi a lélek szuverenitását, sőt tovább építi önmagát. Mégis egy ideig a hősnek impcnálni tud Relli. Vele szemben kisebbségi érzése van: engedelmeskedik neki, mert úgy érzi, hogy amaz behozhatatlan előnnyel rendelkezik. Ugyanakkor a két figura kontrasztja mást bizonyít. Relli látszólagos többlete ellenére is végleg elbukik, a hős pedig — akiben potenciálisan több van — nem, mert a mélyről jövők: „olyan energiákat és tetteket csiholnak magukból, amilyenekre a kipárnázott társadalmi helyzetű emberek sohasem képesek”. Elestettség, furcsasága, látszólagos züllöttsége, kitartottsága ellenére is ez ad tartást, álióképességet az *Ember a kövön* hősének, és ezzel a többlettel válik figyelemre méltó rokonszenves figurává. (*Szépirodalmi Könyvkiadó 1969.*)

KRAJKÓ ANDRÁS

RÁKOSY GERGELY: AZ ÓRIÁSTÖK

A pingvineknek irdatlanul furcsa lehet az emberi járás. Csapatba verődve ezért szemlélik értetlenül: hogyan tud biztonságosan lépkedni, aki nem dülöngél. Gyanakvásuk oszthatatlan, fejüket is ingatva mondogatják, hogy ebből előbb-utóbb baj lesz. S ha vannak nagy szatirikus népi mesemondók, akkor alighanem sokat példálózna ezzel a tökéletlen emberi viselkedéssel, Gulliver-jük eljut a minden ízében torz birodalomba, ahol zajosan furcsa élőlények ahelyett, hogy tojásokat raknának a tengerpart jegére, társadalmat játszanak.

Valahogy így néznek ránk Rákosy Gergely szatirikus hősei a címadó kisregényből, kialakítva a maguk össznépi gyanakvását, amelynek célpontja minden lehet, ami emberi szemmel nézvést hibátlannak látszik. S valahogy úgy nézünk mi is vissza rájuk, ahogy az első sarkutazók a pingvinekre, mert úgy véljük, tökéletes emberi önmagunk torz tükörképe ez a mozgás. Talán jogosan is, hiszen a történelem már eldöntötte, melyik a biztonságosabb.

Az *óriástök* nagy tanmese — akkor is az, ha — s ezt nem lenne szerencsés hibául felírni —, az ellenállhatatlan, néha bugyborékoló nevetés, ami Új Írás-beli megjelenésekor kitört belőlünk, ironikus mosollyá szelídült. Mert

— idővel ez is kiderülhet — nem az anekdoták biztosítják ennek a regénynek hosszú életét, nem a szójátékok, a poének, hanem a szimbólum: az óriástök. Az tanulságos jelkép marad kongó ürességével minden nemzedék számára, amelyik hajlamos lenne arra, hogy eszméjének átgondolásakor megelégedjen a frázissal, hitét sablonokhoz szabja.

A regény szatirikus élet csak az csorbítja indokolatlanul, hogy a végét az író, mintegy elfelejtve a mű ökonómiaja szabta törvényeket, a történelmileg valóban bekövetkezett, de korántsem deus ex machina-szerű változásoknak megfelelően happy endesíti. Az *óriástök*-nek egyébként is azok voltak a gyengébb részletei, ahol Rákosy valamiféle számomra érthetetlen oknál fogva a szatirikus regényt „életszagúbbá” akarta tenni: ettől lesz időnként olyan túlzásfúfolt az írás, hogy a valóban szatírára érdemes túlzásokat nem lehet észrevenni a burjánzó életanyagtól.

Úgy tűnik, hogy sokkal biztosabban lehetne időálló véleményt mondani a személyi kultusz éveinek, a nagy útmutatók, magyarázkodások, ugrógerék, gumipitypangok korának eredeti karikatúrájáról, ha Rákosy Gergely maga előtt is tisztázta volna, hogy mit akar: elmondani, ami fáj, vagy elmesélni, ami fáj. S ellentétben a kötet fülszövegé-